

УДК 655.41:070

УЧАСТЬ ІВАНА ФРАНКА В ПОЛЕМІЦІ ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ ТА ЛІТЕРАТУРУ В 90-Х РОКАХ XIX СТ.

Михайло Вишневецький

*Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'ячука,*

бул. акад. С. Дем'ячука, 4, 33027, Рівне, Україна, e-mail: mail@regi.rovno.ua

У статті досліджено полемічні праці Івана Франка про українську мову та літературу. Проаналізовано причини виникнення цієї дискусії, особливості матеріалів. Розглянуто і проаналізовано особливості та методу ведення полеміки Іваном Франком із своїми опонентами. Досліджено індивідуальну позицію кожної сторони та способи її відстоювання.

Ключові слова: публіцистична творчість, українська мова, дискусія, Іван Франко, полеміка.

Громадська та творча діяльність Івана Франка припадає на другу половину XIX і початок XX століть. На той час Галичина була аграрно відсталою державою, з яскраво вираженим соціальним і національним гнітом. В усіх сферах діяльності відчувалася задушлива атмосфера австрійської тюрми. Постійно нагадували про себе залишки кріпосництва — абсолютизм (необмежена самодержавна влада), феодалізм (землеволодіння і привілеї кріпосників-поміщиків), придушення національностей. Сміхотворна конституція 1867 року, що її Франко назвав “свинською конституцією”, фактично не давала народів жодних прав. Більшість інтелігенції в краю становило попівство, яке в основній своїй масі було бездушним експлуататором народу. Дуже зневажливе було ставлення до української мови. Інтелігенція, вище духовенство, як зазначав Павлик, навіть пишалося тим, що пише мовою шляхти, а не “мовою своїх овечок — мужиків”. Стільки часу минуло, а проблема залишилась. Питання про українську мову, як єдину державну, визначає актуальність цього дослідження. Вже тоді велася боротьба за мову, хоч і не було єдиної соборної незалежної України.

Питання про створення спільної української літературної мови для наддніпрянців і галичан досить цікаво відстежуємо в полеміці Б. Грінченка з І. Франком. До неї спричинила стаття В. Чайченка “Галицькі вірші” у газеті “Правда” (В. Чайченко 1891, 8). У цій статті з позицій наддніпрянської літературної практики піддається критиці мова галицьких поетів за надмір у ній іншомовних запозичень — полонізмів та русизмів. Також проаналізовано вірші, які надруковано на різних сторінках галицької преси. Так, наприклад, вірш В. І. Масляка “З новим роком” (“Зоря” 1883, б.2) Чайченко критикує в тому, що

слова, які він вживає, не є українськими, і їх може розуміти той, хто знає польську мову. Крім того, заперечує правильність їх застосування, говорить про вживання, на його думку, полонізмів і москалізмів, які не може зрозуміти простий люд, бо не користується ними у своїй щоденній мові. Коментуючи вірш, автор статті дещо перекидає думки Масляка на зовсім абсурдні і протилежні, що є досить помилковим. Такий коментар спочатку більше нагадує своєрідний дослівний переклад, а вже потім, зовсім іншими словами, він подає саму ідею вірша. Також Чайченко звертає увагу на наголоси у віршах Маслякова.

У своїй критичній статті Василь Чайченко проводить аналіз літературних робіт багатьох галицьких авторів, зокрема й І. Франка. Наводить слова і вислови, які вони вживають, і намагається довести, що: "...вони псують свою мову полонізмами... не менш у галицьких поетів і москалізмів та церковно-слов'янїзмів, — навіть більш, як у де-кого... вживають їх так часто, що часом не знаєш за яку мову вважати ту, що нею вони пишуть..." [9, с. 126]. Автор говорить, що: "...Дуже багато, більш ніж у інших, москалізмів і в. д. Франка".

На цю критику одразу відгукнувся Франко статтею "Говоримо на вовка — скажімо за вовка" в журналі "Зоря" (Франко 1891, 12). Він показав, що названі Грінченком слова ні полонізми, ні русизми, що це автохтонна, а не принесена лексика західних говорів або спадок староукраїнської, що всі вони побутують у розмовному вжитку українців Галичини. Франко висловив думку, що не потрібно виключати з обігу слова, які на Наддніпрянщині не вживані, бо спільна літературна мова мусить творитися як сума мовних, переважно лексичних, надбань усієї України, а не лише одного, нехай і центрального її регіону, хоч саме він має забезпечити їхній відбір і синтез.

Іван Франко звертає увагу на те, що Чайченко організував свою критичну статтю на матеріалах із "Зорі" тільки через те, що не мав інших літературних видань, наводить позиції автора щодо усіх письменників, а не тільки галицьких поетів. Каменяр погоджується з опонентом, що: "Українці відносяться критично до галицьких віршів, закидають їм багато і з боку мови прозодії, і цілого розуміння поетичного веденя річи — се все так. Але такої ідіотичної абстїненції від читання галицьких віршових виробів, про яку говорить д. Чайченко, ми не запримітили..." [10, с. 356]. Він відмовляється оборонятись від закидів свого опонента щодо питання "будущої єдності і одноцїльности нашої літературної мови". Публіцист заперечує опонентові в його трактуванні слів і висловів, що той витягує з галицьких віршів і приписує їх полонізмам чи москалізмам. Франко підтверджує, що ці вислови були вживані ще досить давно, і в них є правильне трактування, а не придумані сьогодні під впливом іноземних мов: "...Ми пребрали всі закиди, які підніс д. Чайченко проти галицьких поетів, звісно, не вичерпавши всіх подробиць. Ми не хочемо заперечувати також, що багато подробиць д. Чайченко підносить зовсім справедливо. Головною хибою его критики є не ті подробиці, а загальний погляд на розвій нашої мови..." [10, с. 356].

Іван Франко проводить невеличкий опис історії України, пояснює що вона постійно була під жорстоким і гнітючим впливом інших держав, що призвело до помітних змін у її культурному житті: "...Ось чому ми не маємо і не могли мати досі спільної, одностайної літературної мови. Змагане до єї витворення почалось тільки недавно, і то іменно у галицьких писателів..." [10, 356]. Франко сатирично висміює прихильників Чайченка, які тільки багато говорять і зовсім не вміють оцінити справжньої великої роботи галицьких письменників, які ще

лишень вчаться, а вже так багато результатів і не будь-яких, а серйозних і вагомих праць.

Через шість номерів та ж “Зоря” надрукувала статтю А. Кримського “Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихові”, в якій автор повністю підтримав Франка. Він показав, що такі слова, як *невіста*, *ляти*, *клячати*, які Грінченко кваліфікує як полонізми, широко представлені в південно-східних говорах, а слова й форми: *померший*, *мене болить*, *впечаток* прийшли в українську не з російської, а зі староруської. Як і Франко, він висловився за те, що до вироблення єдиної літературної мови треба йти спільно, без зайвих докорів.

Значної уваги Іван Франко приділяє проблемі, яка розгорнулася в українській публіцистиці навколо невмирущих літературних осіб. Безкінечні спроби фальсифікувати біографії поетів, витлумачити на свій лад інформаційну народність їхньої творчості глибоко ранять душу Каменяра. Саме з таких позицій письменник критикує намагання В. Коцовського поставити творчість одного з перших представників нової літератури на західноукраїнських землях — М. Шашкевича в залежність від німецької міщанської літератури першої половини ХІХ ст. У статті “М. Шашкевич і галицько-руська література” (“Житє і слово” 1894, т. 2) Франко впевнено спростовує й відкидає критику щодо Шашкевича. Крім того, він показує могутність творчості поета, висвітлює його народність, яка виявляється в чистоті мови. Наголошує на особливості в прогресивному світогляді, завдяки чому Шашкевич підноситься до рівня новатора.

У березні 1889 року, роблячи огляд наукових здобутків за 1888 рік, Іван Франко відзначав “старанно опрацьовану” працю Огоновського, зауважуючи при цьому: “Автор не дає повного історичного розвитку літературного процесу, а ділить його на розділи: спіків, ліриків, драматургів і прозаїків. У кожному розділі переходить від одного автора до другого, переказує біографію та розглядає важливі твори і т.д.” [11, с. 269]. У тому ж році вчений рецензує другу частину праці Огоновського в часописі “Kurjer Lwowski”: він вказує на фрагментарність побудови корпусу історії літератури: “Ця система зовсім не історична; читач при такій подачі матеріалу не одержує жодного уявлення про розвиток літератури” [11, с. 334]. Тут же Іван Франко називає причину такого способу комплектації матеріалу — відсутність спеціальних праць і монографій [11, с. 334], крім того відзначає спробу автора “Історії літератури руської” компенсувати фрагментарність основного змісту “старанним і систематичним” “Вступом”. Варто наголосити на тому, що Каменяр відкрито називає цю працю “першою цілісно поданою історією усієї української літератури України, Галичини, Буковини і Угорської Русі...” [12, с. 335] (пізніше, у полеміці з Олександром Пипінім, для захисту своєї праці Омелян Огоновський майже дослівно використовує франкові коментарі!). Поєднуючи “солодке з гірким”, Іван Франко відзначає “національно-українську позицію” історика літератури, “надзвичайно пильне відстоювання окремішності України від Росії і Польщі”, але вказує на невміння накреслити наявних на той час в українській літературі течій і стилів. “Практичний підручник”, “джерело навчання та інформації”, “основа для наступних досліджень”, — такими характеристиками підсумовує критик свою статтю, окресливши “школу” професора Огоновського як “більш філологічну, ніж естетичну і політичну”.

У своїй праці “Історії літератури руської” Омелян Огоновський найменше приділив увагу старій добі української літератури, саме це дало підстави

Іванові Франку піддати критиці його погляди. Він пише, що Огоновський "...відсудив цілу нашу давню літературу від усякої вартости" [13, с. 19], що "...наскрізь пронятий своїми поглядами про чистоту і самостійність русько-української мови, відносився до цілого староруського письменства (з виїмком хиба "Слова"...) досить антипатично... Вся та література для того, що писана мовою не чисто народною, а ргіогі оцінена була яко ненародня, чужа народові, позичена і позбавлена глибошого значіння" [14, с. 383].

Важливо відзначити, що на такій самій оцінці Іван Франко ще раз наголошує й у передмові до статті "Із старих рукописів" ("Жите і слово". — Львів, 1894. — С.134–135). Це призвело до суперечки між двома істориками літератури. Часопис Франка розпочинав цикл публікацій "апокрифічної та легендарної доби", тобто літератури, яка мала заповнити прогалину між періодом Київської Русі та Хмельниччини, тому вважав "шкідливим" "згідний відзив" у першій частині корпусу літератури про апокрифи, бо це "знеохочувало" молодь до вивчення цих творів.

На цю працю Франка Омелян Огоновський відгукнувся полемікою на сторінках "Зорі", в якій аргументував свою позицію тим, що тільки ті апокрифічні твори мають тривале буття, які переказують з уст в уста, мають фольклорну традицію, написані церковнослов'янською мовою внаслідок обмеженого ареалу сприйняття, не мають помітного впливу на духовний розвиток народу, зберігають як літературну традицію окремі, нечисленні представники культурної еліти [3, с. 23]. Головною ж причиною "нападок" професор вважав міжпартійні непорозуміння: "Очевидячки п.Франко, мабуть незлюбивши твір "народовця", таки "пересолив" свою критичну розвідку, бо ось дає мені менторську науку, незважаючи на теє, що я про літературу апокрифічну те саме висказую, чого він мене у вступній своїй розповіді учить" [4, с. 94–95].

У цій полеміці Івана Франка підтримав Сергій Сфремов, який визначив метод Огоновського формулою "брак усякого методу" за відсутність "живого нерва", "незчепленість" номенклатури письменників, окремих етюдів й монографій між собою "внутрішньою ідеєю" [1, с. 41–42]. Обидва критики "витикають" Огоновському негативне ставлення до "старшого письменства", а також віддають належне як організаторові величезного за обсягом матеріалу, що "ві-копомне матиме значення" і дає можливість завершити "добу збирання матеріалу" і приступити до "синтезу, підрахунку літературного надбання" [1, с. 41-42].

Не можливо не звернути увагу на чергову полеміку про українську літературну мову, яка розгорнулася протягом 1898–1900 років. Її започаткувала стаття І. Франка під назвою "Literatura ukrajinsko-ruska (maloruska)", вміщена і в чеському журналі "Slovansky prehled" за 1898 (№ 1–2) та 1899 (№ 6) роки. (Цей славістичний журнал, що почав виходити у Празі з жовтня 1898 року за редакцією Адольфа Черного, був присвячений літературі, праці, культурі слов'ян).

І. Франко вирішив представити проблемні аспекти духовного й культурного розвитку України. З його погляду, однією з найбільших проблем тогочасного національного розвитку українців була та, що стосувалася стану й статусу української літератури, мови. У своїй статті він передусім знайомить слов'янство зі змістом полеміки про українське письменство, що велося в Росії та Галичині в кінці XIX ст. І. Франко ставить за мету докладно полемізувати з усіма викладеними думками. Він робить лише загальні зауваження щодо них, зазначивши, що ці погляди однобічні, далекі від наукової об'єктивності. Він

вважає, що “неможна полемізувати з тими, котрі, закриваючи очі на живі факти, указами та декретами диктують, що тих фактів зовсім немає на світі. Прийде час, і вони будуть змушені відкрити очі, бо деякі ознаки показують, що доба та вже наближається” [15, с. 76].

І. Франко прагне розвінчати тих противників української літератури, які бачать у ній якусь “інтригу” (польську чи московську), “якесь збочення з прямої природної дороги розвитку, якесь порушення тисячолітньої еволюційної традиції руського племені” [15, с. 76]. Він наголосив: “В усякому разі перші початки руського письменства, твори, що мали вирішальний вплив на його дальший розвиток, постали на півдні, в Києві або поблизу від нього. Тут написані були славетні духовні промови Іларіона, тут постали перші житія руських святих, тут народився перший руський літопис...” [15, с. 77].

Вже в листопаді 1898 року на статтю І. Франка з’явилася критична відповідь відомого на той час професора славістики Київського університету Т. Д. Флоринського. У “Киевських университетских известиях” професор друкує свою працю “Критико-библиографический обзор новейших трудов и изданий по славяноведению”, у якій значну увагу приділяє питанню про українську літературу й українську літературну мову. Тут професор славістики заперечував більшість міркувань Каменяра. Флоринський спеціально зупиняється на статті І. Франка, тому що вона має особливий інтерес для “русских” “понекоторым характерным общим суждениям автора” [7, с. 211].

Флоринський називає І. Франка одним “из наиболее видных галицко-русских писателей и народных деятелей”: він правильно відзначає один із головних мотивів статті Каменяра — бажання розкрити перед слов’янами неспроможність полеміки про національно-культурний український рух, яка ведеться в Росії та Галичині. Закінчуючи свою полемічну працю, Флоринський наголосив на важливості питання про українську літературу й українську літературну мову, звернув увагу на те, що таким питанням дуже мало відводять місця в працях літераторів України. Зокрема зазначив, що до цього питання можна підходити зовсім з іншого погляду, ніж це робить І. Франко. Таким чином, він пояснив що заставило так детально зупинитися на статті великого Каменяра. Детальніше цю полеміку аналізує Лідія Тесличко у праці “Іван Франко — зачинатель загальноукраїнської полеміки про українську мову та літературу в кінці XIX ст.”.

Статтями І. Франка та Т. Флоринського розпочалася широка полеміка про українську мову та українську літературу на сторінках українських та російських періодичних видань 1899–1900 років. У ній взяли участь відомі українські вчені В. Науменко — тодішній редактор “Киевской старины”, К. Михальчук, В. Антонович та ін. Найактивніше виступив у дискусії В. Науменко, надрукувавши в журналі, який сам редагував, три статті [7, с. 47–68].

Мовна проблематика, яку обговорювали в кінці XIX ст., була дуже актуальною не тільки в той період, але й сьогодні. Самостійність української мови — ознака самобутності українського народу. Важливе значення має уживання її в галузі науки та освіти, а також те, якою повинна бути літературна мова в Україні — українською чи російською.

1. Єфремов С. Історія українського письменства. — Нью-Йорк, 1991. — Т. I.
2. Курганський І. Майстерність Франка-публіциста. — Львів : Вища школа, 1974.
3. Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог. — Львів, ЛНУ ім. І. Франка, 2000.
4. Огоновський О. Пояснення критичної примітки д-ра І. Франка // Зоря. — Львів, 1894. — Ч. 4. — С. 94-95.
5. Павлик М. Пам'яті Михайла Драгоманова. — Чернівці, 1902. — С. 20.
6. Тесличко Л. Іван Франко — зачинатель загальноукраїнської полеміки про українську мову та літературу в кінці ХІХ ст. // Син народу, що вгору йде...: Наук. збір. праць викладачів, аспірантів, студентів УжДУ, присвячений 140-річчю від дня народження І. Франка. — Ужгород : ВАТ "Патент", 1997. — С. 47-68.
7. Флоринський Т. Д. Критико-библиографический обор новейших трудов и изданий по славяноведению // Киевские университетские известия. — 1898. — № 11.
8. Франко І. Реалісти чи кар'єристи? // Жите і слово. — 1896. — Т. 5 — Кн. 2.
9. Франко І. Інтереси польського панства і правдяньська наївність // Народ. — 1891. — № 8.
10. Франко І. Говоримо на вовка — скажімо за вовка // Зоря. — 1891. — № 12. — С. 356.
11. Франко І. Українська література в 1888 р. // Зібр. тв. : [у 50 т.] — Т. 27.
12. Франко І. Історія літератури руської. Написав О. Огоновський // Зібр. тв. : [у 50 т.] — Т. 27.
13. Франко І. Теорія і розвій історії літератури. — Львів: НТШ, 1909 — Ч. 89.
14. Франко І. Професор Омелян. Посмертна згадка // Народ. — 1894. — Ч. 23.
15. Франко І. Українсько-руська (малоруська) література // Зібр. тв. : [у 50 т.] — Т. 41.

IVAN FRANKO'S PARTICIPATION IN THE POLEMIC ABOUT UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE IN 90TH OF NINETEENTH CENTURY**Mykhaylo Vyshnevsky**

International Economics and Humanities University
Academician Stepan Demianchuk,
acad. S. Demyanchuk str., 4, 33027, Rivne, Ukraine
E-mail: mail@regi.rovno.ua

The article explores polemical works of Ivan Franko on the Ukrainian language and literature. In particular, it analysis the reasons of occurrence of this discussion, the specifics of the materials. The question of the formation of the common literary language for the Western and Eastern Ukraine at that time was quite acute. Between the representatives of different positions there were frequent discussions, which, apparently, became the way to achieve a compromise. The article considers and analyses the peculiarities and methods of polemics of Ivan Franko with his opponents. It examines the individual position of each party and the methods of its assertion. Today there is also the problem of the Ukrainian language as the only official. Therefore it determines the relevance of this study.

Key words: journalistic work, the Ukrainian language, discussion, Ivan Franko, the controversy.

УЧАСТИЕ ИВАНА ФРАНКО В ПОЛЕМИКЕ ОБ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ И ЛИТЕРАТУРЕ В 90-Х ГОДАХ XIX В.**Михаил Вишневский**

Международный экономико-гуманитарный университет
имени академика Степана Демьянчука,
ул. акад. С. Демьянчука, 4, 33027, Ровно, Украина
E-mail: mail@regi.rovno.ua

В статье исследованы полемические труды Ивана Франко об украинском языке и литературе. Проанализированы причины возникновения этой дискуссии, особенности материалов. Рассмотрены и проанализированы особенности и методика ведения полемики Иваном Франко со своими оппонентами. Исследованы индивидуальные позиции каждой стороны и способы ее отстаивания.

Ключевые слова: публицистическое творчество, украинский язык, дискуссия, Иван Франко, полемика.

Стаття надійшла до редколегії 09.09.2011

Прийнята до друку 26.09.2011